

XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár, 2010. május 14–16.

*A Szentkereszty család 19. századi építkezései
(Árkos, Budapest)*

Szerző: *Bordás Beáta*

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Történelem és Filozófia Kar,
Kulturális örökségvédelem,
mesteri képzés, II. év

Vezetőtanár: *Kovács Zsolt*

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Történelem és Filozófia Kar,
Művészettörténet Tanszék,
egyetemi tanársegéd

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ	3
A SZENTKERESZTY CSALÁD	3
FORT SÁNDOR MŰÉPÍTÉS	5
AZ ÁRKOSI KASTÉLY	7
<i>KUTATÁSTÖRTÉNET</i>	7
<i>ÉPÍTÉSTÖRTÉNET</i>	8
A BUDAPESTI SZENTKERESZTY-LAKÓHÁZ	18
ÖSSZEGZÉS	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA	22
IRODALOMJEGYZÉK	23

BEVEZETŐ

A Sepsiszentgyörgytől 6 kilométerre található **Sepsiárkos** községben épült fel a báró Szentkereszti (Szentkereszty) család historizáló stílusú kastélya. A kastély építéstörténetéről nem sokat tudunk, ami bizonyos, hogy az épület mai kinézetét az 1890-es években nyerte el br. Szentkereszty Béla megrendelésének köszönhetően. E tényt levéltári források és az épület stíluselemei egyaránt alátámasztják. Az átalakítást Fort Sándor építész tervezte meg. A kastélyt 1945 után államosították, a legtöbb főúri kastéllyal ellentétben csak „néhány évig volt a helyi termelőszövetkezet gondjaira bízva”¹, de már ez is elégséges volt arra, hogy szétszóródjon a kastély egykori berendezése. A kastély belső tereit radikálisan átalakították az 1980-es években a Ceaușescu házaspár számára. Az épület homlokzatai, a klasszicizáló és neogótikus tendenciákat elegyítő kápolna², valamint az egykor pompás dendrológiai park maradványai azonban őrzik a 19. századi állapotokat, és arra ösztönöznek, hogy feltérképezem a családi rezidencia kialakításának történetét.

A Szentkereszty család számára szintén Fort Sándor építész tervezett egy budapesti lakóházat 1898-ban, a jelenlegi VIII. Horánszky utcában, br. Szentkereszty Béláné 1900-ban vehette használatba.

Dolgozatunkban bemutatjuk a Fort Sándor által tervezett két épületet (az árkos kastély és a budapesti lakóház), valamint röviden ismertetjük az építész feltárt pályáját is.

A SZENTKERESZTY CSALÁD

A Szentkereszty-családról különböző családtörténeti forrásmunkákból és a Román Állami Levéltár Sepsiszentgyörgyi fiókjában található Szentkereszty családi fondból (48. fond) nyertünk adatokat. A családtagokra vonatkozó információk, a megrajzolt családfák nagyjából megegyeznek a családtörténeti kiadványokban³, melyek adatait ezen okból hivatkozás nélkül vesszük át.

¹ Kúriák földje 2005, 47.

² Rozsnyai József közlése: a klasszicizáló és neogótikus megoldások együttes jelenléte egy homlokzaton korai, a 19. század 20-as, 30-as éveire jellemző megoldás, amelyre egy-két párhuzam ismeretes csak a magyar építészetben ebből a korból.

³ Kövály László: *Erdély nevezetesebb családai*. 1854, Kolozsvár; Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XII. Pest, 1857–1865.; *Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv*. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, 1888, Budapest; Pálmay József: *Székelly nemesi családok*. Háromszék vármegye nemes családjai (Jakab-Zsögön). Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000.

A Szentkereszty család történetéből kiragadtuk azokat a személyeket, amelyek az árkosi kastély építésében fontos szerepet játszottak. A Szentkereszty-család első tagja, aki Erdélyben telepedett meg (Szentkereszty András) a magyarországi Szentkereszt mezővárosból származott. 1727-ben kapta meg Mikes Kelemen elkobzott zágoni jószágát, innen ered a bárói család előneve is. A 19. századra több településen, így Vidrátszegen, Darlacon, Várhegyen, Kisbunon, Zágóban, Katónán stb. voltak birtokai a római-katolikus vallású családnak.

Kutatásunk szempontjából a család első fontos tagja br. **Szentkereszty Zsigmond** (1817, Kolozsvár – 1891), aki harcolt a szabadságharcban Bem tábornok őrnagyaként. Ezért halálra ítélték, de végül csak 2 évet raboskodott Nagyszebenben, és ez után az árkosi birtokán gazdálkodott.⁴ Azon a birtokon, amelyhez felesége, gr. Kálnoky György özvegye, szül. hallerkői Haller Anna (1816, Marosvásárhely – 1878, Kisbún) révén jutott hozzá.⁵ Zsigmond báró a kiegyezés előtt és után is Sepsiszentgyörgy országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. Ő építette át az árkosi kastélyt a szakirodalom szerint, bár nem ismerjük az átépítés előtti állapotokat, sem az átépítés mibenlétét. Később Béla nevű fia örökölte a kastélyt, és Zsigmond a feleségével Kisbúnra költözött át.⁶ Szentkereszty Zsigmond és Haller Anna gyermekei voltak: Mária, Béla, Anna, és Pál Sámuel Zsigmond.

Zsigmond báró fia, br. **Szentkereszty Béla** (1851, Nagyszeben – 1925, Budapest) szintén katonaként kezdte pályafutását. 1870-ben történt leszerelése után költözött Árkosra⁷, innen vett részt a politikai életben. Először különböző városok országgyűlési képviselője volt, majd az első világháború éveit Háromszék vármegye főispánja, 1896-tól császári és királyi kamarás. A Florescu Máriával (Florescu János tábornok és volt román hadügyminiszter leánya⁸, 1857 – 1919, Budapest) 1878-ban kötött házassága révén bekerült a román hercegi családok rokonságába, ez hasznos volt számára a világháború utáni politikai tevékenységben. Jelentős volt a szervezeti tevékenysége, különböző alapítványokat hozott létre, a politikában a magyarok ügyéért harcolt. Birtokai Árkoson, Zágóban és Várhegyen voltak.⁹ Családjának tagjai: Johanna, Marietta, Erzsébet (Elsa), Béla.

Az ifjabb br. **Szentkereszty Béla** (1885–1944) szintén a politikai- és közéletben tevékenykedett, a magyar kisebbség érdekében, a Magyar Párt háromszéki tagozatának elnökeként.

⁴ Tóth Szabolcs: A Szentkeresztyek Háromszéken. *Székelyföld*, 2004 március., VIII. évfolyam 3. szám, 42.

⁵ Az árkosi kastélyról szóló részben ismertetjük az árkosi birtok történetét.

⁶ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1888.

⁷ Tóth Szabolcs: A Szentkeresztyek Háromszéken. *Székelyföld*, 2004 március, VIII. évfolyam 3. szám, 52.

⁸ Váli Éva: Árkos üzenete egy világpolgárnak. *Utak, tájak, emberek 5*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

⁹ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1888.

Támogatta a Székely Nemzeti Múzeum ügyét, jelentősebb irodalmi alkotások is születtek tollából a *Vasárnapi Újság* és a *Székely Nép* hasábjain.¹⁰ Magánélete kevésbé szerencsésen alakult, a külön bártó nőtlenül élt az árkos kastély vendégházában (kedvenc szamara és más állatok is ott aludtak a szobájában)¹¹, majd öngyilkosságot követett el 1944-ben, mielőtt az orosz katonák megszállták volna a kastélyt.

FORT SÁNDOR MŰÉPÍTÉS

Az építésről nagyon keveset tudunk, annak ellenére, hogy a különböző dokumentumokból kihámozott adatok alapján főrangú családok (gróf Andrássy, gróf Cziráky, gróf Károlyi, báró Szentkereszty stb.) számára tervezett méretükben is jelentős épületeket. Talán rövid élete indokolja személyének viszonylagos ismeretlenségét, de nem szabad megfedkezünk arról se, hogy a 19. század rengeteg építészé közül nagyon soknak az életműve ismeretlen és feldolgozatlan, pedig a másod- és harmadrendű építészek is terveztek nagyon jó és látványos épületeket.

Fort Sándor 1900. július 13-án hunyt el Budapesten, Magyarországon működő építész volt és 1882-től követhető nyomon a dokumentált munkássága.¹² Az építész dédunokája önéletrajzában azt írja, hogy a lipcsei születésű Alexander Fort 1867-ben telepedett le Magyarországon, fia, szintén Alexander mint építészmérnök “Ybl Miklós kollégájaként dolgozott a Várkert Kioszk tervezési munkálataiban”¹³. Ez utóbbi kijelentést az Ybl Miklósról szóló szakirodalom nem támasztja alá¹⁴. Fort Sándor életének mozzanatait, még születésének dátumát sem ismerjük, két gyászjelentésből következtethető ki az életkora¹⁵. Az 1900. július 13-án kelt hivatalos gyászjelentésből¹⁶ kiderül, hogy a műépítész “hosszas szenvedés után, életének 50-dik és boldog házasságának 29-ik évében Gödöllőn” hunyt el, a budapesti Kerepesi temetőbe temették, családjának tagjai is felsorolásra kerültek német nyelven.

Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetében összegyűjtött *Magyar Művészek Lexikona* csupán három említést tartalmaz Fort Sándorral kapcsolatosan, ebből kettő a gr. Károlyi-féle

¹⁰ Tóth Szabolcs: A Szentkeresztyek Háromszéken. *Székelyföld*, VIII. évfolyam 3. szám, 2004 március., 61.

¹¹ Jankovich-Bésán András örökös közlése.

¹² Lásd: <http://eng.archinform.net/arch/81900.htm>, letöltve: 2009. 12. 01.

¹³ Írta Fort András, 2009. április 17. lásd: <http://szabad-riport.gportal.hu/gindex.php?pg=21164423&gid=2544880>, letöltve: 2009. 12. 01.

¹⁴ Ybl Ervin: *Ybl Miklós*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1956.

¹⁵ “**Fort Sándor** építész, ki lapunknak is szívesen látott munkatársa volt, folyó évi július hó 13-án délelőtt 9 órakor, meghalt. Béke lengjen hamvai fölött.” *Vegyesek. Építő Ipar* 1900. 29. (1228.) szám, 182. o.

¹⁶ Lásd: OSZK, Mikrofilmtár, Gyászjelentések, 135. tekeres.

Alkotmány utcai bérház építésével, a harmadik Ybl Miklós síremlékével hozza összefüggésbe Fortot.

A korabeli szaklapokban fel-fel bukkantak adatok Fort Sándor tevékenységére vonatkozóan, az *Építő Ipar* folyóirat több tervrajzát is közölte. 1892-ben Fort megbízást kapott gróf Csáky Gyula szepesmegyei főispántól, hogy a térségben több nyaralót tervezzen meg¹⁷. Szintén ebben a lapban kerültek közlésre a Fort által tervezett gróf Károlyi Tibor-féle alapítványi bérház tervrajzai¹⁸. A Budapesti lakcímjegyzékben is előfordult, a VIII. kerületi Fecske u. 10. alatt volt a lakása. Ez a cím szerepel a műépítész pecsétjein az általa tervezett épületek tervrajzain, tehát e cím alatt volt az irodája is.

Mindezidáig Sisa József foglalta össze legjobban az életművét a historizáló kastélyokról szóló könyvének építész-katalógusában. Ebben csupán a következőket írja az építésről: “**Fort Sándor** (1850 – 1900). Az arisztokrácia által foglalkoztatott építész, Budapesten a gróf Károlyi és a gróf Cziráky családok számára épített bérpalotát. *Árkos, Szentkereszty-kastély (átépítés, bővítés, 1894–1895); Betlér, Andrásy-kastély (1882–1886); Parnó, Andrásy-kastély (1882 k., belső felújítás)*”¹⁹. A fent említett épületek mellett Fort Sándor tervezett egy lakóházat a Szentkereszty családnak Budapesten a Horánszky u. 15. szám alatt²⁰, valamint ő tervezte Ybl Miklós neoreneszánsz síremlékét²¹, amely a budapesti Kerepesi temetőben található²², a szobrász az elismert Stróbl Alajos volt.

Fort Sándor budapesti épületei közül a gr. Cziráky-bérpalota nagyméretű, körülépített belső udvaros, szabálytalan alaprajzú, tervei 1895-ben készültek²³. Homlokzata neobarokk elemekben tobzódik. A gr. Károlyi Tibor alapítványi bérház a legnagyobb a Fort által tervezett budapesti épületek közül, homlokzata neoreneszánsz. Fort épületei eklektikus stílusban készültek, leginkább a reneszánsz palotaépítészet, illetve a barokk erkélyek és csigavonalas motívumkincs megoldásaiból merítkezett.

¹⁷ Kárpáti nyaralók. In: *Építő Ipar* 1892. 40. (822.) szám, 287. o. – 1892. 41. (823.) szám, 293. o. (három rajzmelléklettel)

¹⁸ Gróf Károlyi nemzetiégi bérháza az Alkotmány-utca és Váci-körút sarkán. *Építő Ipar* 1893. 40. (874.) szám. Tervek: 68., 69., 70. rajmelléklet az „Építő Ipar” 1893-ik évfolyamához, *Építő Ipar* 1893.

¹⁹ Sisa József 2007, 304.

²⁰ A BFL Építési Ügyosztályok Tervtára anyagában található tervek alapján, 36614. helyrajzi szám alatt.

²¹ Ybl Ervin: Ybl Miklós. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1956. 199. o.: „Síremlékét, Fort Sándor építész művét, 1891. november 5-én állíttatja föl családja a Kerepesi temetőben. Az antik stílusú, nemes formájú, egyszerű követ Ybl Miklós képmása (dombormű) díszíti.”

²² 34/1. parcella, lásd: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00003/00020/adat079.htm>, letöltve: 2009. 12. 02.

²³ BFL Építési Ügyosztályok Tervtára, 24291. hr. sz. épület tervei.

AZ ÁRKOSI KASTÉLY

KUTATÁSTÖRTÉNET:

Az árkosi Szentkereszty-kastélyról ismereteink szerint először Orbán Balázs írt röviden, amelyből nem tudunk meg semmit a kastély egykori kinézetéről²⁴: „Különben Árkos igen festői képet mutat, festőiségére magaslaton fekvő ódon templom-kastélyán kívül nagy befolyással van báró Szentkereszty Zsigmond szép kastélya is, mely a falu előterében egy gyönyörű műkert közepén pompálkodik.”²⁵ Háromszék vármegye milleniumi emlékkönyve csupán megemlítette a Szentkereszty-kastély létezését, valamint leköszölte a Székely Nemzeti Múzeumban található archív felvételt a kastélyról²⁶. Az arisztokrata életvitelről beszámoló *Szalon Újság* 1902-ben az árkosi kastélyról hozott cikket²⁷, ez azonban inkább a Szentkereszty család történetére tért ki, valamint br. Szentkereszty Béláné Florescu Mária személyének felmagasztalására. E cikkből a következő derül ki: „Szentkereszty báró fényes házat visz a fővárosban is s a szezon alatt a zerge-utcái palota találkozó helye a Monarchia legelőkelőbb családjainak. Igazi otthonuk azonban az *árkosi* kastély, melynek fényes termeiben vissza álmodhatja magát a vendég << Erdély aranykorá >>-ba.”²⁸ A lapszámban négy fénykép is helyet kapott: a kastély északi homlokzatáról, a nagyteremről, a szalonról és a kert egy részéről készültek a korabeli felvételek.

Főleg az utóbbi időben egyre több kastélyokkal foglalkozó szakmunka született, ezeknek nagy része összefoglalóan tárgyalta ezen épülettípust, egyes kastélyok elemzését, leírását is elvégezve. Horváth Hilda *Régvolt magyar kastélyok* című könyvében²⁹ szerepel az árkosi kastélyról két korabeli képeslap, Bagyinszky Zoltán kastélyokról szóló fényképalbumában³⁰ szentel a kastélynak pár mondatot. A kastély építéstörténetének szakszerűbb felvázolása először egy háromszéki kúriákról szóló kiadványban történt meg³¹, ez az egyik legfontosabb szakirodalom a kastélyt illetően. A historizmus korában épült kastélyok monográfusának, Sisa Józsefnek a

²⁴ A leírása „az 1860 körül épült, Orbán Balázs korában vadonatúj” (Kúriák földje 2005, 47.) kastélyra vonatkozik, tehát a 19. század végi átépítés előtti állapotára.

²⁵ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. 1869. Lásd: <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/117.html>, letöltve: 2009. 12.01.

²⁶ (Szerk. Pótsa József et alii): *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*. Sepsiszentgyörgy, 1899., 281. o.

²⁷ Az árkosi kastély. *Szalon Újság*, 1902. november 30., 22. szám, 6-7. (A kastélyról a 8. és 9. oldalakon is vannak felvételek.)

²⁸ Az árkosi kastély. *Szalon Újság*, 1902. november 30., 22. szám, 7.

²⁹ Horváth Hilda: *Régvolt magyar kastélyok*. Gemini Budapest Kiadó, Bp., 1998.

³⁰ Bagyinszky Zoltán: *Kastélyok és paloták a történelmi Magyarországon*. Budapest, Mikes Kiadó, 1999.

³¹ Nagy Balázs (szerk.): *Kúriák földje. Háromszék*. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 2005. (továbbiakban Kúriák földje 2005.)

könyve³² nyújtja a legteljesebb összefoglalást a kastély 19. század végi átépítéséről. Kutatásunknak is e munka a szakirodalmi alapja.

A felsorolt művészettörténeti munkákon kívül kevés irodalom jelent meg a kastéllyal kapcsolatosan, a kastélykertben található kápolna építéstörténetéről pedig még írott forrásokat sem találtunk. Néhány helytörténeti vagy turisztikai jellegű kiadvány³³ és a kastély örökösének életrajza³⁴ szolgáltatnak még némi adatot a kastély építéstörténetére vonatkozóan. Nem találtunk olyan kertépítészeti szakirodalmat, amely foglalkozna konkrétan az árkosi kastély angolparkjával is, így eltekintünk az általános angolkert-szakirodalom ismertetésétől.

A kastély építéstörténetével kapcsolatban a szűkszavú szakirodalom mellett a levéltári kutatás tisztázott néhány kérdéses datálást. A Román Állami Levéltár Kovászna Megyei Igazgatóságán, Sepsiszentgyörgyön található a Szentkereszty család fondja³⁵ (48. fond), ebben leginkább 19. századi források kaptak helyet. A legnagyobb forrásértékkel a Szentkereszty Béla által vezetett „A Ház építésére tett kiadások”-at tartalmazó könyvecskék³⁶, a kastély átépítési tervének Fort Sándor által készített metszete³⁷, két inventárium (1829-ből és 1871-ből), különböző levelezések és számlák bírnak.

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

Az árkosi kastély építéstörténete eléggé zavaros, a 19. századi állapotokról és átépítésről tudunk a legtöbbet.

Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történész a kastélyt megelőző épületet a Benkő család árkosi birtokaival hozta összefüggésbe. A Benkő családnak a 18. század közepén két udvarháza volt Árkoson, amint az kiderül egy 1773-as tanúkihallgatásból³⁸, amely során az elhunyt Benkő Rafael, Ferenc és Mária (néhai Horváth Kozmáné) javait azonosították. Az összeírás szerint a Benkő család tulajdonában volt „a falunak alsó szélyiben dél felől való részén egy kőből csinált

³² Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora.* Vince Kiadó, 2007, Budapest. (Sisa József 2007)

³³ Kisgyörgy Zoltán: *Kovászna megye útikönyv.* Barangolás Székelyföldön 3. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.; ÁRKOS. *Falufüzetek* 5. Írta: Kisgyörgy Zoltán – Imreh Domokos. Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet és Litera Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 1998.

³⁴ Váli Éva: Árkos üzenete egy világpolgárnak. *Utak, tájak, emberek* 5. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

³⁵ Szentkereszty családi fond van a RÁL Kolozs Megyei Igazgatóságán is, Kolozsváron (432. fond), de ott leginkább 17-18. századi források vannak, nem találtunk a kutatásunk számára releváns 19. századi forrásokat.

³⁶ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja, 34. fasc., 144 – 265.

³⁷ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja, 34. fasc., 274.

³⁸ Kúriák földje 2005, 45. (A tanúkihallgatás forrását sajnos nem jelzi a szerző.)

udvarház, hozzá tartozó épületekkel, csűrös, veteményes és gyümölcsös kertekkel együtt³⁹, valamint „a falu derekán észak felől való résziben egy kőből épített udvarház⁴⁰”, mindkettőhöz egy-egy lisztező malom is tartozott. Az 1789-es katonai felmérésen Árkos falu területére két malom van berajzolva, az egyik a falu alsó felében, a mai kastély közelében. Mivel a Szentkeresztieknek is volt a kastély kertjében malmuk, logikusnak tűnhet az a feltételezés, hogy az első Benkő-féle udvarház lehetett a mai kastély elődje. Erről az udvarházzal azonban több ismeretünk nincs.

1829-ben készült egy inventárium a vargyasi Daniel Elek (1783 – 1848) tulajdonában lévő árkosi birtokról⁴¹. Ebben két udvarház és környezetének részletes leírása található meg, az egyik udvarházhoz malom, kert, több gazdasági épület, remetelak stb. tartoztak. Ez lehetett a mai kastély elődje, tehát a Benkő-féle, a falu alsó végében található udvarházzal lehet szó. A másik, kisebb kőből készült udvarház a falu derekában volt, a leltár szerint eléggé rossz állapotban. Az első udvarházat az inventárium részletesen leírja, többek között „Legények háza”, „iro ház”, „nappali ház”, „palota”, „háló szoba”, „Leányok háza” helyiségeket sorolva fel.⁴² Nem derül ki azonban, hogy mikor és hogyan került a Benkőktől Daniel Elek tulajdonába az árkosi birtok, annyi bizonyos, hogy Daniel Elek királyi táblabíró fia, Gábor Árkoson született 1824-ben, tehát ekkor már Daniel-birtok lehetett az udvarház.

A Benkő- és a Szentkereszty-birtok közötti összefüggést egy helytörténész a következőképpen oldotta fel: a XIX. század elején Árkosra házasodott Szentkereszty család „megvásárolta az őshonos árkosi Benkő-család Zuhanás nevű „fundusán” (telkén, bennvalóján – KgyZ.) a régi reneszánsz udvarházat, s alapjaira a század végén a ma is álló későbarokk kastélyt⁴³ építette, ezt a kijelentést azonban nem tartjuk megalapozottnak a leváltári kutatások tükrében.

Daniel Elek az 1840. január 8-án kelt szerződés szerint eladta az árkosi birtokot Köröspataki gróf Kálnoky Györgynek 36000 rajnai forintért, a következő indoklással: „Lévén a tisztelt Méltóságos Királyi Táblai Elnök Daniel Elek Úrnak Nemes Három Széken Árkoson és a hozzá tartozó Étfalván, Köröspatakon és Zalányban bizonyos rész Jószágá, mivel a tisztelt Méltóságos Urnak más kéz ügybe lévő és hasznosabb Jószágá vissza szerzésére nézve pénzre

³⁹ Kúriák földje 2005, 45.

⁴⁰ Kúriák földje 2005, 45.

⁴¹ Inventariuma Tabulae Assessor Vargyasi Méltóságos Dániel Elek Ur ns Három széki Árkosi Jóságának ... (RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja, 3. csomó, 8 – 19.

⁴² RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja, 3. csomó, 12.

⁴³ Árkos. *Falufüzetek* 5. Írta: Kisgyörgy Zoltán – Imreh Domokos. Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet és Litera Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 1998.

szüksége vagy, s az Árkosi Jozzággal öröklött terhektől is szabadulni kíván”⁴⁴. Gróf Kálnoky György (1810 – 1844) cs. k. százados 1837-ben vette feleségül gr. Haller Annát (1816, Marosvásárhely – 1878. okt. 20. Bun), de hamar elhunyt Árkoson⁴⁵, a legenda szerint nem sikerült neki átugratni az árkosi udvart szegélyező kerítésen és belehalt a sérüléseibe⁴⁶. Özvegyére, Haller Annára maradt az árkosi birtok, aki 3 év elteltével újra férjhez ment, br. Szentkereszty Zsigmondhoz. Így került az árkosi birtok a Szentkereszty család tulajdonába. Szentkereszty Zsigmondot az 1848-as szabadságharcban betöltött szerepe miatt Nagyszebenben két évig fogságban tartották, így 1851 és 1853 között a báróné, szül. Haller Anna vezette az udvartartást. Elsősorban a kert kialakításával és az épület bővítésével próbálkozott ezekben az években⁴⁷. Csáki Árpád szerint a házaspár 1870-ben újjáépítette a kastélyt⁴⁸ (vagy az udvarházat, ami előtte állt ott), erre vonatkozó levéltári adatokat nem találtunk. Az 1871-beli birtokösszeírás készülhetett ebből az alkalomból is, de Szentkereszty Béla 1873-ban átvette az árkosi uradalom igazgatását az apjától⁴⁹, az erre való felkészülés jegyében is történhetett az összeírás. Szentkereszty Zsigmond és neje, Anna átköltöztek a búni birtokra, itt éltek le hátralevő életüket.

Az 1871-ben készült inventárium a „Meltóságos Báro Szentkereszty Zsigmondnő Született Meltgos Grof Haller Anna Ur Asszony Ő Nagysága *Árkosi* gazdaszata és udvarábanni javak” címet viseli⁵⁰, részletesen leírja a kastélyhoz tartozó kerteket, gazdasági épületeket, valamint a kastély parkjában található építményeket. A leírásban a főépület az „udvarház”, amelyről csupán ennyit olvashatunk: „Urasági fő épület oldalai kő és téglából cserép és zsendely fődél alatt három felülly alványai közül a keletrei kő oszlopokkal nyugot és északi vas és ércz rostélyzattal”⁵¹. A kertben többek között vízesés, Anna grotta, Schweizer ház⁵², tekepálya, fürdőépület, vadak háza, virágház találhatóak. Az inventárium részletesen összeírta a kerti építményeket, legfőképpen a gazdasági épületeket, ezért meglepő, hogy a kastély közvetlen közelében található kápolnát nem említette.

⁴⁴ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja, 3. csomó, 20.

⁴⁵ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest, 1888.

⁴⁶ Váli Éva: Árkos üzenete egy világpolgárnak. *Utak, tájak, emberek* 5. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

⁴⁷ Kúriák földje 2005, 45.

⁴⁸ Kúriák földje 2005, 45.

⁴⁹ Sisa József 2007, 239.

⁵⁰ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja, 3. csomó, 568 – 573.

⁵¹ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 3-as csomó, 570.

⁵² Építési költsége „Schweizer grotta”-ként szerepel egy 1857-ben készített összeírásban, amelyben Szentkereszty Zsigmond az 1847 óta tett nagyobb költségeket írta össze. (RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 25-ös csomó, 266.

A már említett 1829-as inventáriumban sem szerepelt a kápolna, elfogadható lenne, hogy akkor még nem volt megépülve. De a stílusjegyei alapján (korai gótizáló motívumokat vegyít klasszicista, nagyon egyszerű homlokzati kialakítással, belső tere a barokk és klasszicizmus által igen kedvelt csehsüvegboltozat) a 19. század első felében kellett megépülnön, így érthetetlen, miért nem szerepel az 1871-es összeírásban. A családi temetkezési helyül szolgáló kápolna⁵³ építéséről nem találtunk forrásokat. Az 1823-as és az 1830-as vizitációs jegyzőkönyvek⁵⁴ nem említik a magán kápolnát, az 1882-es katolikus szemle a következőt tartalmazza csupán: „In filiali Árkos ecclesia ad S. Steph. R. Hung. – ibidem Capella in aula L. B. Szentkereszti hon. S. Georgii dicata.”⁵⁵ A Szent György tiszteletére szentelt udvari kápolna mellett a faluban volt egy másik kicsiny katolikus kápolna, amely 1821-25 között épült, a kastélykertben található kápolna pontos építési dátumára egyelőre csak találgatni lehet. A Benkők katolikusok voltak (de túl korai lenne a 18. századi datálás), Daniel Elek unitárius (tehát nem valószínű, hogy ő építette, unitárius vártemplom volt a faluban), a katolikus Kálnoky György csupán négy évet élt Árkoson, ami alatt nem biztos, hogy épp egy kápolnát építtetett a kertjébe. A Szentkereszty család 1844-től volt a kastély birtokosa, a családnak sok irata maradt fenn a levéltárban, amelyek közül egy sem tesz említést a kápolna építéséről. Ha a védőszent nevéből, Szent Györgyből indulunk ki, elképzelhető lenne, hogy gr. Kálnoky György építette, vagy esetleg korai halála emlékére az özvegy Haller Anna emeltette a kápolnát. A kápolna fiatornyában található a Kiss István sepsiszentgyörgyi harangöntő mester által készített „reneszánsz díszítésű kisharang, amelyet Szent Anna tiszteletére öntettek (1845)”⁵⁶ Szent Anna kapcsolatba hozható Haller Annával, aki az árkosi uradalmat igazgatta férje elhunytja után. Ha ez a harang eredetileg is a kápolna számára készült, akkor a kápolna 1845 előtt kész kellett legyen. A kápolna építésének vizsgálatára a lehetséges analógiák adhatnak pontosabb választ, a belső berendezés maradványai⁵⁷ is bővebb elemzést igényelnek.

Mint említettük, id. Szentkereszty Béla 1873-ban vette át az árkosi birtok igazgatását, 1878-ban vette feleségül Florescu Mária román hercegi családból származó úrihölgyet. A szakirodalom szerint a házaspár az 1890-es évek elején⁵⁸, vagy 1894–95-ben⁵⁹ építette újjá a

⁵³ Ide temették Szentkereszty Zsigmondné Haller Annát 1878-ban, id. Szentkereszty Bélát 1925-ben, ifj. Szentkereszty Bélát 1944-ben (lásd: OSZK Gyászjelentések, 492. tegercs).

⁵⁴ Vizitációk forrása: GYÉL SGYL, Sepsikőröspataki Plébánia iratai kötetek, 183/g. Visitatio Canonica.

⁵⁵ Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Transylvaniensis. Alba Carolinae, 1882., 40.

⁵⁶ Árkos. *Falufüzetek* 5. Írta: Kisgyörgy Zoltán – Imreh Domokos. Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet és Litera Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 1998., 17.

⁵⁷ A kápolnát többször feltörték a világháború alatt és után, a családi sírokat kifosztották, berendezéséből is vittek el.

⁵⁸ Kúriák földje 2005, 46.

⁵⁹ Sisa József 2007, 239.

kastélyt, a pontos átépítési időszak azonban több évre terjed ki. A család levéltári fondjában található két könyvecske, amelyek a kastély (át)építési költségeit követik nyomon napra pontosan, részletesen leírva a mesterek nevét is. Az 1887-ben kezdődő számadásban⁶⁰ először egy 126 forintos tétel szerepel, amelyet „Schnelkának tervért” fizetett ki a báró. Ez a bizonyos Schnelka elég gyakran előfordul a következőkben is, 5-20 forintokat kap, májustól szeptember végéig, összesen 234 forintot fizettek ki neki. Mivel az építéskor a tervekért fizettek neki viszonylag nagy összeget, és az is fel van jegyezve, hogy „September 2-ik Schnelka 3szor van itt”⁶¹, elképzelhető, hogy ő volt a kastély építési munkálatainak első tervezője, vagy inkább valamiféle szakértelemmel rendelkező felügyelője. Erről a bizonyos Schnelkáról semmilyen információt nem tudtunk kideríteni. Talán valami kevésbé jelentős helyi (esetleg brassói) mesterember lehetett, ugyanis 1888-tól már nem is „alkalmazták” a kastély építkezéseinél. Az 1887-ben megkezdett építkezés első szakasza a számadás alapján 1890-ig tartott, felépült biztosan „földszinti ablakmagasságig az ebédlő fala”⁶², vízvezeték⁶³, kemencék (Neustättből is hozattak)⁶⁴ a lépcsőház, az ebédlő nagy szalon és nagy terem plafonjai⁶⁵, különböző kőfaragó, lakatos, üveges és asztalos munkák. Ebben az építési fázisban kapcsolódott be Fort Sándor budapesti műépítész, akit először 1888-ban említ a báró, „Fort mérnök útja”-nak kifizetése kapcsán (103 frt 60 kr)⁶⁶. Később Fort 310 forintot kapott 1889-ben, ami jelentős összeg. Egy újabb számadáskönyv az 1893–96 közötti időszakot rögzíti⁶⁷, a konkrét építési számadások 1896-tól kezdődnek, egész évben folyt a munka. A báró leginkább kőhordásért, mészért, fáért fizetett, valamint különböző mesterembereknek: Gabriel Máté kőfaragónak többek között a „kerti lépcsőkért és ebédlő terasz oszlop”-ért⁶⁸; Horváth Fried bádogosnak nagyon sokszor, vízvezetésért; egy bizonyos Wencelnek plafonkészítésért stb. Brassói festőket⁶⁹, pesti bádogosokat, pléheseket, valamint asztalosokat alkalmazott a báró, 1896-ban a belső munkálatok, berendezés, és az ebédlő terasz⁷⁰ készült el. 1897 januárjában került sor a fontosabb mesterek végleges kifizetésére.

⁶⁰ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 146 – 151.

⁶¹ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 147. verso.

⁶² RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 146.

⁶³ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 149.

⁶⁴ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 149. verso.

⁶⁵ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 150.

⁶⁶ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 149.

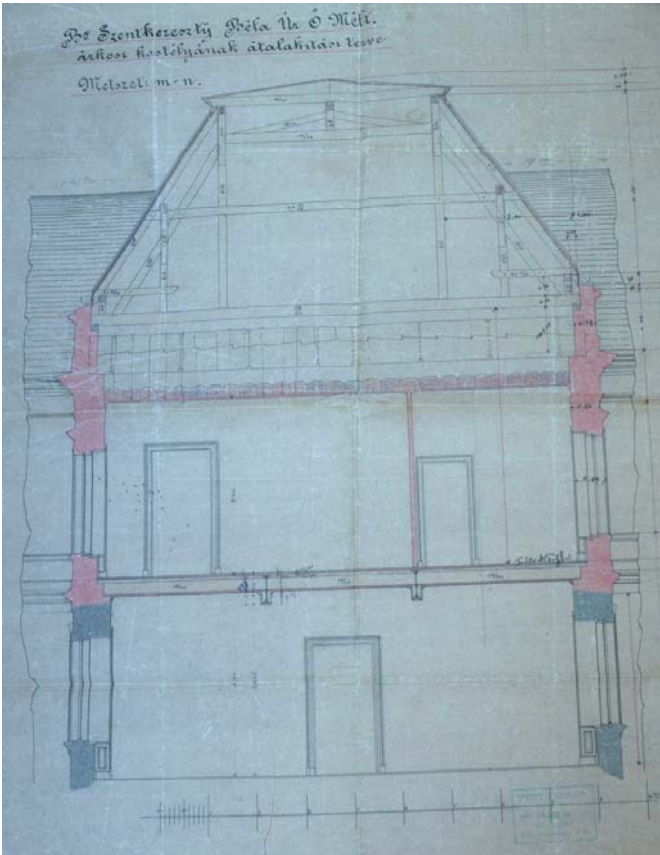
⁶⁷ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 239 – 264.

⁶⁸ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 253. verso.

⁶⁹ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 254.

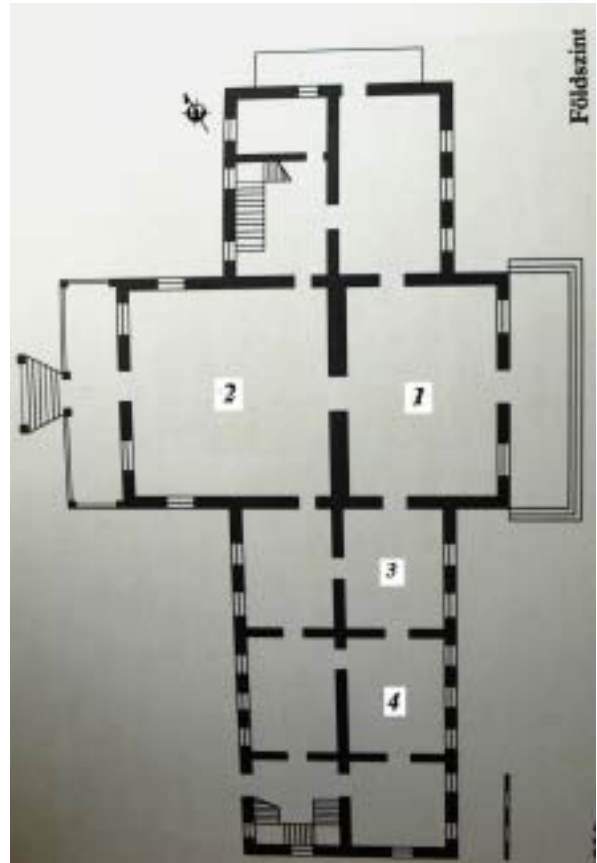
⁷⁰ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 248. verso.

Fort Sándor budapesti építész szignójával van ellátva az a 1894. január 14.-i metszet, amely „Br Szentkereszty Béla Úr Ő Mélt. árkosi kastélyának átalakítási tervé”-hez készült⁷¹. Sajnos csupán ez az egyetlen metszet (m-n. jelzésű) maradt fent a Szentkereszty család sepsiszentgyörgyi levéltári fondjában, így sem a kastély alaprajza, homlokzati tervei, illetve más metszeten nem segítenek abban, hogyan képzelte el Fort Sándor az épületet, és valóban úgy épült-e meg.

1894-es átalakítási metszet, Fort Sándor

(Forrás: RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 274.)

Az árkosi kastély földszinti alaprajza

(Forrás: Kúriák földje 2005, 46.)

Ez a metszet a nyugati, kerti homlokzat irányából volt felvéve, a kereszt szárny metszetét mutatja nyugat-kelet irányban. Az alsó szinten szürke színnel van bejelölve a már álló fal, rózsaszínű az új falazat, tehát az alsó szint korábban megvolt, erre építenek rá. Jól látható, hogy a földszinti nagy terem feletti emeleti rész nem egyezik meg az alsó szint elrendezésével, fent két traktusra osztotta a tervező a kereszt szárnyat, a bal oldali terem nagyobb volt és ehhez az elrendezéshez igazodott a felső szint két bejárat mérete is. Az alsó szint fölé az építész egy acél tartószerkezetet épített be, a felső szintet csavarokkal összefogott, fogazattal összakapcsolt

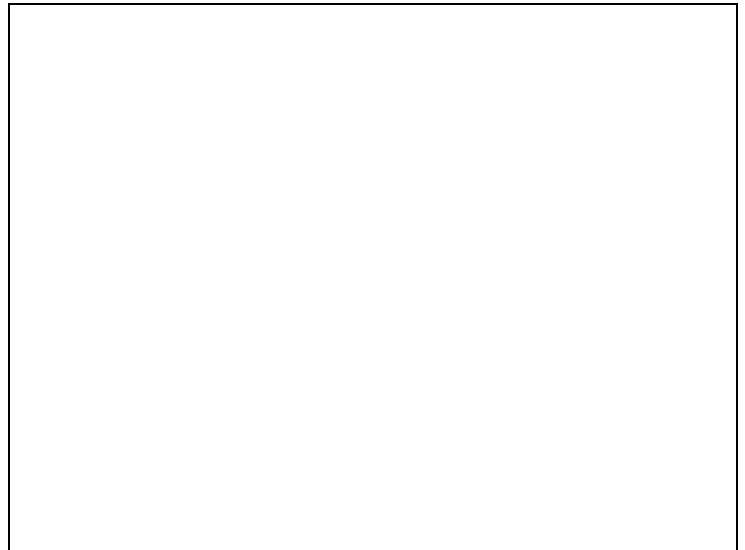
⁷¹ RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 274.

gerendapár fedi. Ez a metszet 1894-ben készült, az építkezések viszont 1887-90 között zajlottak, majd 1896-ban. Fort Sándornak Szentkereszty báróné 336 frt. 50 koronát fizetett ki 1894. október 17-én⁷², talán ez a nagy összeg lehetett a tervek díja.

A kastély mindenesetre 1897-ban készülhetett el teljesen, a külseje a maihoz hasonlóan nézett ki.

A kastély kerti (nyugati) homlokzata.

A kastély északi homlokzata.

(Forrás: Bíró Blanka: Háromszék: közmunkával teszik rendbe a kastélyparkot. *Krónika*, 2009. augusztus 5.)

A kastély épülete két fő tömbből áll, egy hosszúkas, tíz ablaktengelyes tömböt keresztes asszimmetrikusan egy rövidebb szárny. Az épület hosszú szárnyát nyeregtető fedi, az épület két végét csigavonalas oromzat zárja le. A keresztszárny a keleti valamint a nyugati homlokzaton rizalitot alkot, ezt magas, meredek manzárdtető fedi. A tetőt kovácsoltvas kerítéssel körülvett terasz zárja le, ez a megoldás a neoreneszánsz építészetben terjedt el. A keresztszárny tetejének hangsúlyos eleme a tető közepén elhelyezett csigavonalas, barokkos oromzat, ez a padlástér bevilágítását oldja meg.

A kastélyhoz a faluból egy hosszabb sétány vezet be, a látogató előtt először az északi oldalhomlokzat tárul fel. Ez a cselédbejáró lehetett, ennek ellenére nagy hangsúlyt fektettek a díszes kialakítására. A homlokzat előtt kváderköves terasz húzódik, egyik félköríves nyílása alatt a pincébe lehet lejutni, a terasz egy lépcsőt rejt, ami az épületbe vezet. A teraszt kovácsoltvas mellvéd és kandeláberek díszítik. A magasra emelt földszint külső kialakítását négy félköríves

⁷² RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 43-as csomó, 95. verso.

nyílás (ebből egy az ajtó, a többi ablak) és vállpárkányos architektúra⁷³ váltakozása adja, az emeleti szinten két egyenes vonalú szemöldökpárkánnyal lezárt ablak látható. Hasonló kiképzésű ablakok sorakoznak végig az épület első emeleti homlokzatain, kivételt csupán a két rizalit félköríves kialakítású ablakai képeznek. A déli és az északi homlokzat a német reneszánsz formanyelvét utánzó csigavonalas oromzatban zárul, ennek felső részében korintoszi fejezetes pilaszterek vesznek közre egy egyenes záródású ikerablakot, a félkörívben befejeződő oromzat csúcsát egy díszesen kiképzett kagylómotívum alkotja.

A kastély fő (keleti) homlokzata.

(Forrás: Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy⁷⁴)

A kastély főhomlokzata régen egy szökőkútra nézett, a homlokzatot a teraszos középrizalit uralja. Hat nagyméretű toszkán oszlop tartja a

kovácsoltvas mellvéddel ellátott teraszt, az emeleten három félköríves nyílás (egyik az ajtó) jelenik meg négy korintoszi fejezetes pilaszter közé foglalva. A tető alatt széles párkány húzódik, amelyen egymásba csavarodó elipszisek sorából kialakított mintázat fut végig, a kapcsolódási pontjukban egy-egy rozetta van elhelyezve. Ez a díszítés-sor végigvonul a kastély nyugati rizalitjának két szélső oldalán is. Ez a motívum kedvelt volt a barokk korban, az erzsébetvárosi örmény nagytemplom párkányán is megtalálható⁷⁵, de a nagytétényi kastély pompás barokk erkélyének mellvédjét is ez a motívum töri át⁷⁶. Szintén neobarokk architektúrális elem a középrizalitok tetőzetét díszítő csigavonalas építmény, amelyet bádogból alakítottak ki, és nyitott timpanon koronázza.

Az angolkertre, a tóra néző homlokzat két szintén a nyílászárók kialakítása megegyezik a főhomlokzatéval: az alsó szinten egyenes záródású ablakok, középen egy ajtó található, a felső szinten félköríves architektúrális keretet alakítottak ki az egyszerű ablakok fölé. A felső szintet függőlegesen négy korintoszi fejezetes falpillér tagolja. A homlokzat előtt az oszlopokon álló terasz helyett egy lépcsőfeljárós széles terasz helyezkedik el, a kovácsoltvas mellvéd sarkain

⁷³ Sisa József 2007., 239.

⁷⁴ Szentkereszti kastély, Árkos; ltsz. 121 – K.8080 (0,168 x 0,228).

⁷⁵ Nagy Gergely Domonkos közlése.

⁷⁶ Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. (Magyarország művészeti emlékei IV.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939, Budapest. LXII-III. tábla.

mitológiai és bibliai ábrázolásokkal díszített hatalmas vázák állanak. A kerti homlokzat felső részének kialakítása azonos a főhomlokzatéval, a manzárdtetővel és csigavonalas timpanonnal együtt.

A kastély közvetlen közelében állott egykor a korabeli felvételen látható vendégház, amely „földszintes, oszlopsoros, klasszicista melléképület”⁷⁷ állt. Ez az épület készülhetett a kápolnával egy időben⁷⁸, de nem tudhatunk semmi biztosat róla, az épület ma már nem áll. Pedig a 20. század elején még ebben az épületben lakott ifj. Szentkereszty Béla magányosan.

A kastély mellékelt alaprajzán látható, hogy az épület helyiségei két sorban helyezkednek el, a termek egymásból nyílnak. Az épületnek két lépcsőháza van, a nagyobbik a keresztszárny mellett található, a reprezentatív földszinti nagy terem szomszédságában. Ez a lépcső egykor tölgyfából készült, díszesebb volt mint a ma látható, az eredeti lépcsőt ugyanis kicserélték vasbeton szerkezetre az 1980-as években⁷⁹. A kisebb lépcsőház a kastély déli végében található. A gazdátlanul maradt kastély eredeti berendezése fosztogatások áldozata lett a második világháború után, majd a belső terek radikális átalakítása (1980-as évek) végleg eltörölte az egykori termek funkcióinak nyomait.

Néhány archív felvétel és képeslap maradt fenn a kastély egykori belsejéről, azt lehet tudni, hogy reprezentatív célokra, szalonként a földszint két nagy termet használta a család. A Kastélybelső 2. című felvétel a kastély nagy földszinti termében készült (az alaprajzon 1-es számmal jelöltük a termet), raktári címe szerint a kastély gobelinjeit ábrázolja. A felvételt a *Szalon Újság* is közzé tette⁸⁰, nagyterem képaláírással. A fénykép alapján elmondhatjuk, hogy ebben a teremben a vidéki élet jeleneteit ábrázoló fali kárpitok voltak, a táblás parkettával padolt⁸¹, alig bútorozott terem lehetett akár táncterem is. Mindenképp reprezentatív funkciót töltött be, a mennyezet német reneszánszos veretdíszes stukkó díszítményei ma is láthatóak ebben a teremben, amelyet egykor neobarokk bútorokkal rendeztek be.

A felvétel apró bepillantást enged a földszinti legnagyobb terem berendezésére is. Ez a terem (alaprajzon a 2. számú) jelenleg fagerendás mennyezettel van fedve, az előző szobába vezető ajtaját nagyméretű, német reneszánsz formakincsel díszített oromzat koronázza. Ez lehetett a díszterem, melynek mennyezete, ha eredeti, Budapestről érkezett „tölgy deszka plafon”⁸². A Kastélybelső 3. című felvétel szintén a földszinti, második legnagyobb helyiséget mutatja meg,

⁷⁷ Sisa József 2007, 240.

⁷⁸ Rozsnyai József közlése.

⁷⁹ Kúriák földje 2005, 47.

⁸⁰ *Szalon Újság*, 1902. november 30., 22. szám, 8.

⁸¹ Sisa József 2007, 240.

⁸² RÁL, Kovászna Megyei Igazgatóság, Szentkereszty család fondja (48.), 34-es csomó, 249.

valamint a következő (alapr rajzon 3.-as számú) terembe enged bepillantást. Ez a terem pedig nem más, mint a Kastélybelső 1. című képeslapon lévő, a *Szalón Újság*-ban az árkos kastély szalonjaként bemutatott helyiség⁸³. A szalon funkció valóban illik erre a teremre, a családi légkört a rokonság kifüggesztett portréi, valamint a kisebb csoportokba rendezett székek teremtik meg. A falat tapéta borítja, a sarokban egy gyertyatartókkal (?) díszített hatalmas tükör áll a veretdíszzel borított kandalló felett.

Kastélybelső 1. (Forrás: IMM, MLT 1697. 51.)

Kastélybelső 2. (Forrás: SZNM, Fotótár, ltsz. 7.)

Kastélybelső 3. (Forrás: SZNM, Fotótár, ltsz. 8.)

Horváth Hilda így vélekedett a szalon képe láttán: „A korabeli intérieurök sajátos vonása, hogy különféle stílusú és eredetű tárgyak kerültek egymás mellé, az eredetiek mellett ott voltak a másolatok és az új bútorok, berendezési tárgyak is. Az elődök tárgyait többnyire becsben tartották

s melléjük helyezték az újabb alkotásokat. Az összhatás vegyes, eklektikus; korok és stílusok keverednek egymással, és a kavalkádból csak ritkán sikerül hangulatos, némiképp harmonizáló

⁸³ *Szalón Újság*, 1902. november 30., 22. szám, 8.

együtttest kialakítani.”⁸⁴ A szalonból beláthatunk egy következő terembe (alaprajzon a 4-es), amelyben egy nagy asztal, majdnem az asztalig belógó csillár és egy szék látható, talán dolgozószoba vagy olvasószoba lehetett. A korabeli fényképeknek köszönhetően sikerült ennyit is kideríteni a kastély egykori berendezéséről. A szerző által fel nem tüntetett forrásból azt is tudni véljük, hogy a kastély „belső berendezését budapesti, bécsi és párizsi (versailles-i) kereskedőktől rendelték”⁸⁵, ezt azonban a forrás ismerete nélkül fenntartással kell kezelnünk.

Az örökös, Jankovich-Bésán Endre elmondása szerint a kastélyban a földszinten volt egy nagyobb könyvtárszoba, az emeleti szobák pedig kisebbek voltak, mint a mostaniak. A fürdőszoba is az emeleten kapott helyet, egy nagy rozsdás fürdőkád uralta.

Az árkos kastély 1982-ben vált a Román Kommunista Párt tulajdonává, ez után alakították át vadászkastéllyá a Ceaușescu házaspár számára, a jelenlegi „faragott, selyemkárpittal bevont bútorzattól a csillárokon keresztül a stukkódíszítésig”⁸⁶ e kor termékei. A házaspár sosem tette be a lábát a kastélyba, a rendszerváltás után a kastély művelődési ház volt, egy ideig a sepsiszentgyörgyi Shakespeare-társaság tartott itt évente Széchenyi-bálokat. Jelenleg művelődési központ működik itt, leginkább hangversenyeket tartanak az egykori szalonban. 2004-től a kastélyegyüttes a romániai műemléklajstromon a CV-II-a-A-13128-as kódszámmal szerepel.⁸⁷ A Szentkereszty-család örököse, Jankovich-Bésán András már évekkel ezelőtt elindította a kastély visszaigénylési perét, amit alapfokon meg is nyert, de a Román Állam fellebbezett, így a tárgyalások még mindig folynak.

A BUDAPESTI SZENTKERESZTY-LAKÓHÁZ

Br. Szentkereszty Béláné számára tervezett Fort Sándor budapesti építész egy lakóházat a VIII. kerületi Zerge (jelenlegi Horánszky) utca 15. szám alá, bélyegzőjén az 1898. aug. 31. szerepel. A fővárosi magánépítési bizottság áttétette a Fővárosi Közmunkák Tanácsához a „42940. Br. Szentkereszty Béláné megbízottja Fort Sándor építész, a VIII. kerület Zerge-utca 5453. hr. sz. a. kétemeletes lakóház” terveit⁸⁸, a terveket végül 1898. október 12-én hagyta jóvá a fővárosi

⁸⁴ Horváth Hilda: *Régvolt magyar kastélyok*. Gemini Budapest Kiadó, Bp., 1998., 176.

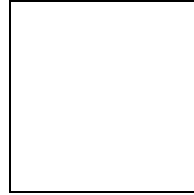
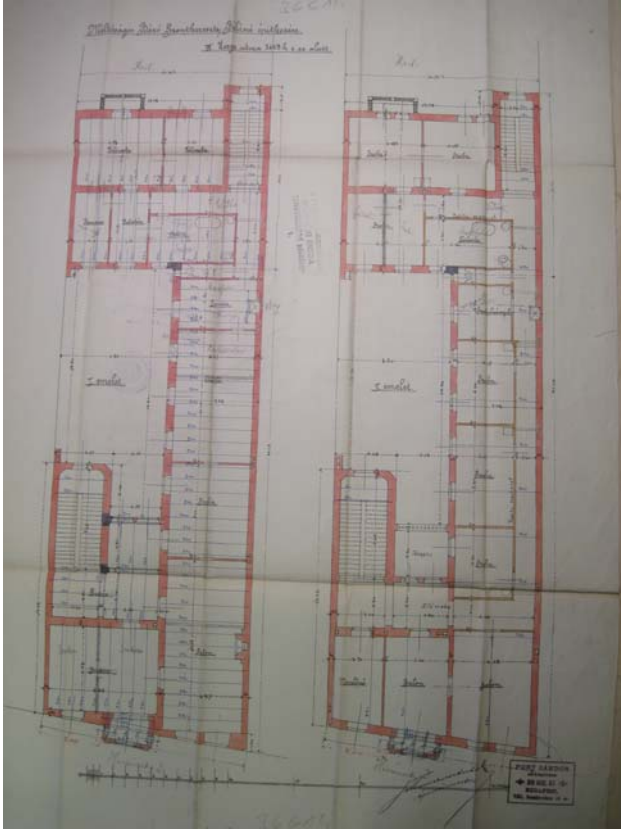
⁸⁵ Kúriák földje 2005, 46.

⁸⁶ Kúriák földje 2005, 48.

⁸⁷ Kúriák földje 2005, 47.

⁸⁸ Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1898. 38. (1133.) szám, 241. o.

tanács⁸⁹. Az 1898-as budapesti lakcímjegyzékben a br. Szentkereszti család nem is szerepelt, tehát nem volt állandó lakhelyük Budapesten, a VIII. Zerge u. 15.-ben pedig Bastiannis Károlyné szerepel, mint tulajdonos-lakó.⁹⁰ 1899-ben már br. Szentkereszty Béláné nevén szerepel a Zerge utcai lakás⁹¹, hivatalosan azonban csak 1900. március 24.-én kapta meg a beköltözési engedélyt a házba⁹².

Fort Sándor négy tervet látott el a bélyegzőjével, Schumann Antal építőmester is aláírta a terveket, amelyek 1898-ban készültek⁹³. A pinceszintet és a földszintet ábrázoló alaprajzon látszik, hogy csak egy falcsont volt meg az építkezés előtt, a többi fal mind új. Ez azért furcsa, mert egy építészeti topográfiában azt írja, hogy volt egy korábbi épület ezen a telken, amelyet Trittner

⁸⁹ Lásd az eredeti terveket és hátoldalukon az elfogadási határozatot, BFL Építési Ügyosztályok Tervtára, 5453. hr. sz. épület tervei.

⁹⁰ Budapesti Czim- és lakásjegyzék. Kiadja a Franklin-Társulat. 1898, X. évfolyam, 122.

⁹¹ Budapesti Czim- és lakásjegyzék. Kiadja a Franklin-Társulat. 1899, XI. évfolyam, 111.

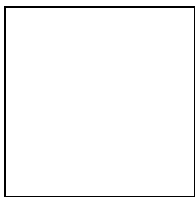
⁹² BFL Építési Ügyosztályok Tervtára, 5453. hr. sz. épület tervei, 15.

⁹³ Utcai homlokzat; első és második emeleti alaprajz; pince- és földszinti alaprajz, helyszínrajz; hosszmetset.

Ferenc építtetett 1865-ben, a tervező és kivitelező (építőmester) pedig Hild Károly volt.⁹⁴ Ezt az épületet valószínűleg elbontották, a falcsontok ennek a maradványa lehet.

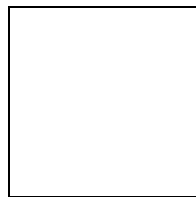
A ház egy hosszúkás, trapéz alakú telekre épült, amelynek frontja nem párhuzamos az utca frontjával. Az épület utcai homlokzata keletre néz, zárt sorú beépítésű. A telek adottságaiból adódóan a belső, körülépített udvart egyik oldalon a szomszéd épület (Szent Anna kollégium) tűzfala határolja, a Szentkereszty-ház beépített tömbje C alakban szerveződik az udvar köré. Az épület mögött alakították ki a kisméretű, de az épület majdnem felét kitevő nagyságú kertet. A lakóépületet Fort Sándor hosszában három szárnyra osztotta. A keleti, utcai szárnyban volt elhelyezve a főbejárat, melyhez a szárny szélében egyfajta passage, fedett átjáró tartozott, e fölött az első és a második emeleten egy-egy nagy terem és terasz (előcsarnok) épültek. Ebben a szárnyban kapott helyet a főlépcsőház is. Az északi, udvari szárny végighúzódik a teleken hosszában, itt kaptak helyet az inaszobák és az éléskamra (pinceszint); hálószoba, szalon, előszoba, inasok szobái, ruhatár (földszint); szobák, szalon, konyha (első és második emelet). A hátsó, kerti (nyugati) szárnyban a pince szintjén és a földszinten kaptak helyet a különböző konyhai és háztartási helyiségek (mosókonyha, mángorló, mosogató), az első emeleten kaptak helyet a báróné privát szobái (hálószoba, komorna, ruhatár), a második emeleten szinte minden helyiség a szoba nevet viseli. Ebben a szárnyban található a kisebbik lépcsőház, innen lehetett megközelíteni a kertet is.

A tervek érdekessége, hogy az udvari szárny földszinten és a második emeleten az egymás mellett lévő helyiségek nem átjárhatóak, hanem egy vékony folyosóra nyílnak egyenként, a folyosót a nagyobb traktus hosszában alakították ki. Az első emeleten viszont a szobák nagyobb méretűek, és enfilade szerűen egymásba nyílnak. Az épület belső kialakítása a tervekben lerajzoltak szerint valósult meg, ezt bizonyítja az is, hogy egy későbbi átépítési terven a Fort által tervezett alapfalak vannak berajzolva, ezeken is csak kisebb változtatásokat fognak végezni⁹⁵.

Zerge u. 15., homlokzat terve, Fort Sándor

(Forrás: BFL, ÉÜT, 5453. hr. sz. tervei)

Zerge u. 15, a megépült homlokzat.

⁹⁴ Déry Attila: Józsefváros VIII. kerület. *Budapest építészeti topográfia 4.* Terc kiadó, Budapest, 2007., 180.

⁹⁵ Később lesz szó az 1918-as átalakítási tervekről.

Fort megtervezte a ház utcai homlokzatát is, amely azonban nem valósult meg. Enyhén asszimetrikus, négy tengelyes homlokzatot képzelt el, amelyen tükröződik az épület belső szerkezete (pinceszint, földszint, két emelet). A homlokzaton a földszinti ikerablak és a kiugró, kétszintes ablakfülke a reneszánsz palotaépítészetre utalnak, az ablakfülkét határoló pilaszterek növényi díszítése is a reneszánsz stílust idézik meg, a homlokzat felületének tagolása is neoreneszánsz. Neobarokk elemek is jelentkeznek az eklektikus homlokzaton, például a tetőt díszítő volutás kartussal körülvett ökörszem-ablakok, az emeleti ablakok tört íves szemöldökpárkánya, valamint az első emeleti ablakok könyöklőjét díszítő hurkos motívumsor. Ez a homlokzati terv nem tudni mi okból, de nem valósult meg, az épület utcai homlokzata jóval visszafogottabbra sikeredett. Az eredeti tervből csak a főbejárat aszimetrikus elhelyezése és a fal külső burkolata valósultak meg. A földszinten félköríves ablakok vannak, előttük kovácsoltvas mellvéd, a pinceablakokat szintén kovácsoltvas rácsozat borítja. Az impozáns neoreneszánsz zárt erkély helyett csupán az első emeleti, kapu felett lévő ablak kapott egy kisméretű erkélyt, amelyet a bádóg konzolok csak látszólag tartanak. Az első emeleti ablakok kiképzésében a könyöklők díszét Fort terve alapján alakították ki, ez a motívum, amit már láttunk az árkosi kastély homlokzatán is. A Zerge-utcai ház homlokzatának koronázópárkányát szintén ez az egymásbafonódó ovális alakzatos sorminta díszíti. Az első emeleti ablakokat két kompozit fejezetes sima törzsű pilaszter keretezi, valamint görbe ívű, csigavonallal díszített timpanon koronázza meg őket, ennek közepében nagy kagylómotívum. A homlokzat fő tengelyét, a kapu felett két emeletet összekötő óriáspilaszter emeli ki. A második emeleti ablakok kevésbé hangsúlyos díszítésűek, mint az első emeletiek, egy kosáríves szemöldökpárkány, alatta növénymotívumok által közrefogott díszítő funkciójú konzol zárja le ezeket az ablakokat. A homlokzatot tojássorral és konzolsorral díszített párkány koronázza, felette visszaugratva látható az ovális motívumos attika is.

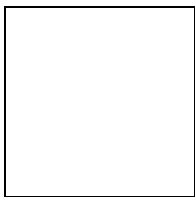
Az épület belső udvarán az utcai szárny nyugati homlokzata érdemel nagyobb figyelmet, ez Fort terve alapján épült meg. A földszinten a bejárat kapuval megegyező kosáríves ajtó kapott helyet, előtte kis előcsarnok van. A csarnok felett az első emeleten egy beépített erkély található, az első emelet előszobáját rejtje magában. A két nagyméretű ablak mellvédjét a már ismert egymásbafonódó oválisokból álló fríz díszíti, az ablakokat tagoló három falpillér kompozit fejezete között a gerendát girlandok borítják be. A második emeleten egy nyitott teraszt építettek ki.

A belső udvar egyszerű kialakítású ablakai után a kerti homlokzat meglepetést okoz az oldalban kiugró, toronyszerű részével. Az utcai homlokzattal szemben a kerti öt ablaktengelyes homlokzat, változatos formájú és elhelyezkedésű ablakokkal. A (cseléd)lépcsőházat rejtő rizalitos

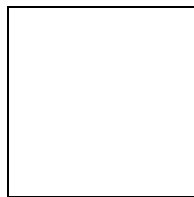
tömb ablakai nem igazodnak a homlokzat többi részéhez: egy négyzet alakú ablak felett két félköríves, egy barokkos ovális ablak, valamint egy szűk, lőrészerű ablak helyezkednek el egymás felett. A homlokzat nagyobb részében viszont a szimmetrikusan elhelyezett ablakoké a főszerep, az első és második emeleten egy-egy a belső udvari teraszhoz hasonló mellvédes erkély található.

Az épület 1898–99-ben épült fel, nem tudni, meddig maradt a Szentkeresztyék birtokában, de az első világháború alatt Budapesten élő Florescu Mária báróné a VI. ker. Szegfű u. 3-ból küldte a leveleket, itt is ravatalozták fel 1919-ben.⁹⁶ A Zerge utcai ház átépítésére 1918-ban születettek tervek Jablonszky Ferenc építészről, a megbízó, br. Gerliczy Félix palotájába garázst építtetett a belső udvarra. Ez alkalommal sor került néhány apró átalakításra is az épület belsejében⁹⁷: egyes szobák rendeltetésének megváltozása, válaszfalak húzása pár helyen, új bejárat nyitása némely szoba helyiség esetében. A Zerge utcai épület sorsáról még annyit tudunk, hogy az első világháború után az épületben székelt a Román Követség Hivatala⁹⁸. Jelenleg állami intézmény, az Egészségügyi Szakképző és Továbbképző Intézet működik a palotában.

Az épület egykori berendezése elpusztult. Az első emeleti, utcára néző szalon ajtóinak volutás, nagy kagylódíszes oromzata, valamint az egyik ajtó akantuszleveles faragványai az eredeti állapotot tükrözhetik. A reprezentatív belső terek egykori kinézetéről a főlépcsőház igényesen, plasztikusan megmunkált kovácsoltvas korlátja árulkodhat. Az épület legjelentősebb 19. századi elemei a kovácsoltvas díszítmények, amelyekben tobzódik a palota. Legfontosabb közülük az utcai homlokzat nagyméretű oromzatszíze, amely a bejárat kapu felett található. Az (egyelőre) ismeretlen mester által készített munka középpontjában a Szentkereszty és Florescu családok címere áll, két kartusba foglalva, ezeket kétoldalról burjánzó virágmotívumokat tartó vázák fogják közre. A kapu osztósudarát is kovácsoltvas oszlopfő koronázza, valamint a kapu két ovális ablakocskáján visszaköszönnek a főlépcsőház korlátján lévő alakzatok.

Zerge u. 15., kerti homlokzat.

Zerge u. 15., kovácsoltvas oromdísz a főkapu felett.

⁹⁶ OSZK, Gyászjelentések, 492. tekeres.

⁹⁷ A terveket lásd: BFL, Építési Ügyosztályok Tervtára, 5453. hr. sz. épület tervei.

⁹⁸ Lásd: <http://www.mszip8.hu/modules.php?name=Reviews&rop=showcontent&id=669>, letöltve: 2009. 12. 01.

RÖVIDÍTÉSEK FEOLDÁSA

- BFL: Budapest Főváros Levéltára, Budapest
- GYÉL SGYL: Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltár
- IMM: Iparművészeti Múzeum, Budapest, gr. Teleki Sándorné képeslapgyűjteménye.
- Kúriák földje 2005: Nagy Balázs (szerk.): *Kúriák földje. Háromszék*. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 2005.
- MTA: Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- OSZK: Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest.
- RÁL: Román Állami Levéltár.
- Sisa József 2007: Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*. Vince, 2007.
- SZNM: Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Nagy Balázs (szerk.): *Kúriák földje. Háromszék*. Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 2005.
2. Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*. Vince, 2007.
3. Horváth Hilda: *Régvolt magyar kastélyok*. Gemini Budapest Kiadó, Bp., 1998.
4. Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. (Magyarország művészeti emlékei IV.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939, Budapest.
5. Bagyinszki Zoltán: *Kastélyok és paloták a történelmi Magyarországon*. Budapest, Mikes Kiadó, 1999.
6. Váli Éva: Árkos üzenete egy világpolgárnak. *Utak, tájak, emberek* 5. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

7. Kisgyörgy Zoltán: *Kovászna megye útikönyv*. Barangolás Székelyföldön 3. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.
8. ÁRKOS. *Falufüzetek 5*. Írta: Kisgyörgy Zoltán – Imreh Domokos. Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet és Litera Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 1998.
9. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. III. 1869.
10. (Szerk. Pótsa József et alii): *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*. Sepsiszentgyörgy, 1899.
11. Kőváry László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, 1854.
12. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XII. Pest, 1857–1865.
13. Pálmay József: *Székely nemesi családok*. Háromszék vármegye nemes családjai (Jakab-Zsögön). Hasonmás kiadás. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000.
14. *Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv*. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1888.
15. Fóris Pál: *Fototeca muzeului din Sfîntu Gheorghe*. Catalog I. 1 - 1000. *Sepsiszentgyörgyi múzeum fényképtára*. Katalógus. 1 - 1000. Întocmit de: Fóris Pál rendezte és összeállította. Fordította: Kozák Albert. Sepsiszentgyörgy, 1974.
16. Ybl Ervin: *Ybl Miklós*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1956.
17. Déry Attila: Józsefváros VIII. kerület. *Budapest építészeti topográfia 4*. Terc kiadó, Budapest, 2007.